

Александра Павићевић

Етнографски институт САНУ

Aleksandra.pavicevic@ei.sanu.ac.rs

Етнологија/антропологија у Србији ¹

Између актуелног и релевантног

Апстракт:

Аутономија науке и уметности идеал је сваког цивилизованог друштва. Колико је одређено друштво удаљено од тог идеала зависи од великог броја параметара, међу којима се као најзначајнији чине културна *просвећеност* и *освеићеност* главних актера у реализацији остварења ове две области. Србија се, нажалост, не може похвалити високим степеном демократизације стваралачких процеса. Они данас, у формалном смислу, уживају већу самосталност у односу на државну идеологију, али истовремено суштински и базично бивају ограничени истом. Треба имати у виду да се појам *аутономије* не исцрпљује у финансијској, па чак ни у идеолошкој независности слободног и креативног мишљења од званичних институција. Он се, можда и на првом месту, односи на могућности и простор који потоње отварају за стварање универзалних вредности – односно оних које надилазе актуелни тренутак и, као такве, претендују на допринос светској културној и нематеријалној баштини. (Не)научна политика науке у Србији умногоме утиче на то да научни радови постају искључиво коментари тренутних политичких и друштвених дешавања. Вредновање резултата научног рада збрајањем броја тих радова и бодова које они доносе, не оставља ни мало времена за дубинске анализе и темељна сагледавања научних проблема данашњице. Но, и поред тога што су научни посленици (у овом случају етнологи/антрополози) пристали да учествују у (не)научној *олимпијади*, креатори ове олимпијске дисциплине јавно износе тврдње о „подбацивању“ хуманистике у протеклом пројектном периоду. Колика је реална етнолошка/антрополошка продукција у овом периоду и да ли се последице актуелне политике Министарства науке већ сада читавају на њеном садржају, питања су којима ћу се бавити у овом раду.

Кључне речи:

аутономија науке, (не)научна политика, квантитет, етнологија/антропологија, актуелност, релевантност, употреба

Аутономија науке и уметности идеал је сваког цивилизованог друштва (или барем оног његовог дела који се науком, односно, уметношћу бави). Колико је одређено друштво удаљено од тог идеала (јер,

¹ Овај текст је резултат рада на пројекту Етнографског института 147020, који финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

тешко да бисмо могли навести неко које је ову удаљеност у потпуности премостило) зависи од великог броја параметара, међу којима се као најзначајнији чине културна *просвећеност* и *освећеност* главних актера у реализацији остварења ове две области; дакле, са једне стране, државе и институција система на које су упућене установе науке и културе, а са друге, самих посленика ових области друштвеног деловања.

Што се тиче одређења самог појма аутономије, овде имамо у виду његова два значења, која су често, али не и обавезно, међусобно условљена. Наиме, када је реч о интелектуалном пољу делања, појам аутономије најчешће асоцира на питање извора и начина финансирања научног, уметничког и уопште интелектуалног рада. У том смислу, може се, као мање-више опште распрострањено правило и пракса (независно од нивоа развијености појединих друштава и држава), констатовати низак степен независности интелектуалног делања. Културно ангажован мисаони рад ослобођен егзистенцијалне условљености остао је ствар аристократске визије о улози интелектуалца у друштву, која је свакако далеко од његове позиције и од његових реалних могућности у савременим условима живота. Упућеност научних институција на систем државног финансирања опште је место у свим модерним државама, а посебно је изражена када је реч о хуманистичким наукама, које због својих специфичности не могу бити конкурентне на тржишту робе, па чак ни на ономе што се данас означава као тржиште знања.²

Са друге стране, појам аутономије упућује на проблем идеацијско-идеолошко-културолошке условљености интелектуалног стваралаштва, односно на питање, да ли се као његов резултат јављају дела која сведоче о *универзалним обрасцима* људске културе (култура), или о њеним актуелним, али често периферним испољавањима. На овом нивоу *читања* појма долази до озбиљног одвајања различитих сфера поменутог стваралаштва. Наиме, док уметност по природи своје делатности тежи остварењу највишег степена општости, слободе и препознатљивости, научна /хуманистичка мисао у овим терминима открива есенцијалистички мисаони поступак којим се негира разноврсност културног испољавања. Но, као и у уметности, и у антрополошкој мисли, немогућност превазилажења, односно надилажења личног и појединачног често води у апстрактне форме лишене везе са субјектом/објектом интересовања. Но,

² Ширење тржишне логике на све области живота, карактеристично за савремена друштва, заснива се, између осталог, на реконцептуализацији појма употребљивости, који у великој мери деградира духовне и уопште нематеријалне цивилизацијске вредности, јер их не препознаје као суштинске и битне. О процесу стварања „тржишта знања“, односно тзв. економија знања, заснованих на принципу претварања знања у робу, са специфичном тржишном, тј. употребном вредношћу види: Jana Bačević, *Od trga do tržnice: Antropologija, kritike savremenog obrazovanja i njihov značaj za Srbiju*, Etno antropološki problemi NS god.1, sv.2, Beograd, 2006, 209.

овде ћемо уметничко схватање света оставити по страни и усредсредити се на питање постављено у наслову текста.

Треба нагласити да је деконструктивистички и ауторефлексивни императив који је изнедрила (пост)модерна у великој мери довео у питање сам процес интелектуалног стваралаштва, инсистирајући на његовој неизбежној одређености (*спутаности*?) културном ситуацијом у којој се одвија.³

Као што је већ речено, економска зависност установа науке не мора нужно да значи и директну условљеност научног мишљења доминантном (или једином) државном идеологијом. О овоме сведоче искуства модерних западноевропских друштава, али, на известан начин, ма колико то парадоксално деловало, и искуство српске науке/ хуманистике из времена владавине комунизма.⁴ Иако овде имамо посла са другим, поменутиим нивоом, тј. значењем аутономије, односно њеног одсуства, које се огледа у чињеници да је реч о периоду практично унифицираног мишљења, у коме су интелектуалци, и сами задојени и понесени обећањима друштва слободе, једнакости и благостања, постајали својеврсни страствени и што је још важније, добровољни пропагатори комунистичког погледа на свет, није ми познат ниједан пример да је опстанак неке научне институције био доведен у питање због евентуалне идеолошке *јереси*. Стоји, наравно, питање колико је таквих било, као и чињеница да су евентуалне преступе те врсте углавном испаштали појединци, тако што им је онемогућавано професионално напредовање и на разне друге начине отежаван живот, али, на ово питање ћемо се вратити нешто касније. Свакако кључне институције науке преживеле су овај период, трансформишући се чак у пар екселанс изворишта друштвене критике.

Узлет критичког научног мишљења, који се у српској етнологији/антропологији и хуманистички уопште, почео дешавати осамдесетих година 20. века и непрестано интензивирао све до данашњих дана, чини се да је озбиљно доведен у питање увођењем система пројектног финансирања научно-истраживачких установа до кога је дошло 2001.године.⁵ Овим

³ Љ. Гавриловић, *Тужни тропи:могућности другачијих антропологија*, ГЕИ LVI (1), Београд, 2008, 13.

⁴ У другим комунистичким земљама овај однос условљености био је далеко ригиднији и интензивнији него у Србији. Види у: И.Ковачевић, *Однос државе према хуманистичким наукама у Србији почетком 21. века, Цитометрија као покушај убиства српске антропологије*, ЕАП НС год 3, св2, 2008, 28.

⁵ Прецизније говорећи, систем финансирања научно- истраживачких установа који је уведен 2001. године подразумевао је укидање подразумеваног и, макар и минималног, сигурног буџетског издвајања за научно истраживачки рад, који је, по новим правилима морао да се одвија искључиво у оквиру пројеката. Висина издвајања зависи од оцене коју пројекат добија на почетку пројектног периода, као и од броја и начина објављивања научних радова појединих истраживача запослених на пројекту. Средства за одржавање

поступком је директно и недвосмислено извршен уплив на садржај и квалитет, домет, могућности и, у крајњем, смисао научне перцепције, какав, као што смо већ поменули, није забележен ни у време комунизма. Пројектним финансирањем држава се према научно-истраживачком раду и институцијама које су носиоци истог одредила као према сфери друштвеног деловања које не завређује да буде узидано у темеље друштвене и државне структуре. Егзистенцијални минимум који је, посебно за област хуманистике и друштвених наука, немогуће остварити изван система буџетског финансирања, држава је прогласила луксузом, вршећи тако потпуну маргинализацију научног мишљења и говора. Изборена слобода говора и мишљења, што појединца, што институција, доведена је до апсурда, јер се наука испоставила као друштвено потпуно ирелевантна делатност. Методи унижавања научног рада били су одраз бирократске суштине државне администрације, али и нестручности и незнања њених *службеника*. Недостатак увида у специфичности појединих научних дисциплина, као и непостојање јасне (или никакве) стратегије научног развоја извео је српску науку/хуманистику на својеврсно сциентометријско губилиште. Покушај квантификације квалитета научног мишљења, поверен сциентометристима, показао се у свој својој наказности и негативном потенцијалу 2008. године, када је, приликом евалуације прве етапе пројектног периода 2006–2010, са листа признатих научних публикација избрисано две трећине продукције домаће хуманистике. Да је тада изостала реакција научне заједнице, велики број научно-истраживачких институција био би доведен у ситуацију да *стави кључ у браву*, и да својим запосленима (махом докторима и магистрима наука) препоручи да оду на *дошколовање* за неки други посао. Захваљујући притиску који је тада извршен на одговорно Министарство, до тога није дошло. Међутим, коначна катасторфа је по свему судећи само одложена, пошто су представници Министарства науке, као и озлоглашена сциентометријска група/појединци показали да намеравају да наставе са бројањем научних радова и то по систему који је озбиљно искритикован и одбијен не само у домаћој научној јавности, него и у великом броју развијених европских земаља.⁶ Но, не бих се сада више задржавала на

библиотека, административно и помоћно особље на овај начин су укинута, а сами истраживачи су добили статус хонорарних радника, запослених на основу колективног уговора са Министарством науке. Тако су истраживачи изгубили могућност да сами одређују не само евентуалне теме својих истраживања, него и њихову динамику и форму у којој ће резултати истраживања бити објављивани. При томе, методе мерења и оцењивања пројеката и појединаца биле су и још увек су засноване на квантитативним, а не квалитативним параметрима и принуди објављивања у часописима које су ангажовани сциентометристи (а не саме институције и дисциплине) одредили као релевантне.

⁶ Тако на трибини посвећеној вредновању резултата научног рада, организованом у САНУ у децембру 2008. године, помоћник министра науке, Тибор Сабо износи запажања (пропраћена графиконима) о подбацивању хуманистичких наука у претходном периоду. При томе, он не наводи да се његов закључак базира на бројању само оних радова

овим, мање-више познатим чињеницама. Оно што сматрам да је у овом тренутку битно и чега би требало да будемо свесни јесте чињеница да је проблем о коме говоримо проблем европских, па и светских размера.⁷ С њим се суочавају и развијене државе, с тим што се чини да је научна заједница у њима ефикаснија и одређенија у борби за очување аутономије, интегритета и достајанства свог делања. Ово је вероватно повезано са већом бројношћу тих заједница, развијенијим институцијама, али и дужом традицијом критичког мишљења, као и темељној потреби држава да се позитивно и покровитељски поставе према ономе што се сматра нематеријалном баштином, у коју научна делатност свакако спада. Оно, међутим, на шта упућује распрострањеност овог феномена јесте да се овде не ради само о нестручности, незнању и лошој вољи државних посленика у *нашој причи*, него да је она само одраз једне нове свеобухватне неолибералне идеологије тржишне економије и капитализма, која тежи да, са једне стране, логику тржишта прошири на све сфере јавног деловања, а са друге, да изврши његову монополизацију. Овај подухват не само да нема потребују за научним сецирањем стварности, него га, по свему судећи, сматра сметњом ка свом остварењу. Због тога она на разне начине – и путем реформи образовања (посебно високошколског) и путем реформи система научних институција непрестано тежи уској специјализацији и знања и занимања, упросечавању општег нивоа знања и могућности његове употребе и претварању сваког производа људске делатности (било да се ради о материјалним или духовним категоријама) у робу чију цену одређује њена употребљивост у највулгарнијем смислу те речи.

Но, оно што је предмет посебног интересовања овог рада јесте онај други аспект аутономије интелектуалног мишљења. Он је првенствено повезан са питањем, каква је реакција научних радника (овде првенствено имам у виду област хуманистике) на овај процес? Да ли се научна заједница на прави и једини начин супротставља деградацији научног рада или бива и сама увучена у нову идеолошку матрицу? Да ли наша научна перцепција представља плод аутономног мишљења или је она само одраз постмодерних тенденција које, иако засноване на сасвим оправданим и корисним позивима на рефлексивност, те преиспитивање домета и могућности рационалистичког и позитивистичког погледа на свет (који се

објављених у часописима са многооспораване ISI листе, коју је практично читаво научно мњење (дакле не само из области хуманистике), уз више него документовану аргументацију, окарактерисало као неодговарајућу и ирелевантну

⁷ Занимљиво је овде поменути текст Јане Баћевић о *audit culture*, односно о поступку и искуству ревизије високог образовања у Великој Британији. Јана Баћевић, *Od trga do tržnice: antropologija, kritike savremenog obrazovanja i njihov značaj za Srbiju*, EAP NS god1 sv2, 2006, 209-232.

налази у основи модерне науке), у крајњем исходишту представљају интелектуални и духовни одраз поменуте идеологије, која путем релативизације културних вредности врши манипулацију њима?⁸

Да би било јасније о чему говорим навешћу један пример. За разлику од социологије, па и филозофије, односно појединих, сада већ класичних дела из ових области која су настајала у време владавине комунистичке идеологије у Југославији (СФРЈ)⁹, етнологија није никада директно вршила промоцију и пропагирање комунистичких идеја. Ипак, оне су биле латентно присутне како у бележењу, тако и у интерпретацији друштвене стварности оног времена. Тако, на пример, етнолошка концепција народне религије апсолутно рефлектује атеистички идеолошки амбијент у коме је стварана. Наиме, познато је да је у марксистичкој теорији религија сматрана кочницом друштвеног напретка и људске еманципације, те је комунистичка пракса подразумевала обрачун са превазиђеним, непотребним и ко зна како још окарактерисаним религијским мишљењем. Атеизација друштва, међутим, није била усмерена према искорењивању религије уопште, него првенствено ка хришћанској религиозности и ка смањењу друштвене улоге Цркве, док комплекс појава везан за тзв. „народну религију“ није доживљаван као битан идеолошки противник. Тиме је практично вршена маргинализација потенцијалног савезника у борби против паганских веровања и магијског мишљења. Потоњи су, са друге стране, добили статус суштинске одреднице народне религиозности чему је у великој мери допринела етнолошка научна продукција, која је своју фасцинацију дуго времена црпела и везивала управо за ове слојеве народне религије, превиђајући постајање било каквог хришћанског наслеђа или га свдећи на маргине актуелне религиозности и њених рефлексија на културу. Ратови и страдања у *региону* на крају 20. века, указали су да је овакво потцењивање хришћанске и других великих религијских традиција било не само неоправдано него и погубно. Да ли су сукоби на тлу бивше Југославије могли бити предупређени или макар ублажени да се рачунало на потенцијални значај традиционалних вероисповести конститутивних народа и да ли се и колико интелектуална елита Србије (и осталих република) може сматрати одговорном што је, захваћена актуелном идеолошком матрицом, ово *превидела*?

Аналогно овоме, а у односу на владајуће трендове у савременој етнологији/антропологији, питам се да ли ћемо, услед откривања и сада

⁸ Тако, на пример, Перез Загорин, један од најгорљивијих критичара постмодернизма, у постмодернизму „види првенствено мутацију у сфери културе која одсликава нову мултинационалну фазу глобалног капитализма“. Наведено према: М. Антоловић, *Постмодернизам и/или историографија*, Токови историје 3-4, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008, 190.

⁹ Z. Pešić, *Marksiističko shvatanje slobode ličnosti*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1958.

већ догматске примене де/конструктивистичке парадигме, изгубити из вида значај и смисао који деконструисани феномени (дакле, иако суштински исконструисани) као што су, на пример, традиција, религија, култура, нација... имају за њихове актере? Од могућности одговора на ово питање, односно од могућности провере његовог *реалног* стања може нас удаљити апсолутизација промењених концепата терена и другости у савременој антропологији, као и неразликовање (друштвено) актуелног од (друштвено) релевантног. Сваки апсолутизован концепт, односно сваки концепт који искључује сумњу погубан је за напредак.

Етнолошка/антрополошка продукција у периоду од 2006–2008, мерена на основу прегледа само два угледна часописа (ЕАП и ГЕИ), износи око 150 радова. Њих је написало тридесетак етнолога/антрополога, који су, поред овога, а током истог периода објављивали и у другим часописима, а неки су успели и да публикују своје ауторске монографије. Позамашан производни учинак, мора се признати!

У текстовима из поменута два часописа видљива је, са једне стране, доминација теоријског дискурса, а са друге, преовладавање својеврсног концепта културне актуелности. Текстови који излазе из ових оквира своју различитост, чини се, дугују кредиту ранијих истраживања, спроведених у периоду када је за тако нешто било „више времена“. С обзиром на поменуте тенденције, за очекивати је да ће таквих бити све мање. Оваква ситуација је свакако последица већ помињане државне политике према науци, те борбе за опстанак на тржишту, која је на путу да научнике претвори у есејисте, новинаре и коментаторе актуелних догађаја.¹⁰ Са друге стране, међутим, овакво стање ствари извире и из евидентне кризе идентитета хуманистике уопште, изазване експанзијом постмодернистичког интелектуалног концепта. Иако је постмодерна поставила веома битна питања везана за идеолошке основе концепта, садржаја, форме и ауторства *историјских предања* она је истовремено у потпуности релативизовала домете традиционалне историографије (и дисциплина које су се на њу ослањале) поричући им могућности објективне презентације онога што се до тада сматрало (историјском) чињеницом. Прошлост је постала скоро подједнако (ако не и више?) неизвесна као и будућност, док се претакање садашњости у *актуелност* показало као најсигурније методолошко и предметно уточиште ревидираног научног погледа на свет.¹¹

¹⁰ Ivan Kovačević, *Individualna antropologija ili antropolog kao lični guslar*, EAP NS god1 sv 1, 2006, 28.

¹¹ Pjer Nora, *Između pamćenja i historije. Problematika mjesta*, u: Zbornik tekstova: Kultura pamćenja i historija, Maja Brkljačić i Sandra Prlenda (prir.), Zagreb, 2006, 23.

Трајно и некритичко пристајање на овај концепт значило би добровољну аутомаргинализацију, те одустајање од чињенице да су антрополози (заједно са представницима других дисциплина из области хуманистике) и сами носиоци онога што Јан Асман назива културолошким памћењем, које им даје епитет оних који имају „посебну пуномоћ на знање“.¹²

Брзина и интезитет свакодневних друштвених промена, дешавања и напетости свакако игра битну улогу у предметном одређењу и орјентацији дисциплине, те би њена окренутост ка актуелном могла да представља њену предност у односу на неке друге дисциплине. Међутим, мислим да је то њена тренутна слабост, зато што се појам актуелног овде не односи на друштвени феномен који бирамо да посматрамо, него на врсту приступа том феномену који често превиђа његову историјску, социолошку, културолошку вишедимензионалност и који га стога своди на феномен за себе и који нам не открива ништа о универзалијама људске културе. Тако се овде круг наше аргументације затвара констатацијом да нам за овакво истраживање недостаје и време које нам одузима нестручна (недобронамерна?) политика научног развоја Републике Србије. Ипак, остаје питање, да ли бисмо другачије писали када би нам то било омогућено?

Покушала бих да на крају разјасним бар део евентуалних недоумица које изазива овај текст. Оно што је у њему речено не представља моје противљење ни постмодернистичком релативизму, ни просветитељском рационализму, ни традиционалним, ни модерно конципираним етнолошким/антрополошким лабораторијама.¹³ Оно за шта се залажем јесте могућност коришћења и комбиновања свих до сада стечених знања и техника, и непрестана критичка свест, а не само признање и помирљивост са сопственом културолошко-идеолошко-идеацијском детерминисаношћу. Овај покушај да се буде аутономан у односу на *историјски* тренутак, да се буде *корак изнад* њега омогућио би нам откривање онога што је у актуелности важно, што је друштвено релевантно, што би нас приближило Леви Стросовом концепту истраживача и истраживања као поступка откривања општих,

¹² Jan Assman, *Kultura sjećanja*, u: *Kultura pamćenja i historija*, 66.

¹³ Ово наглашавам због тога што је један мој текст о достигнућима савремене антропологије, односно о њеној *неостварености* на једном месту погрешно протумачен као ламентирање над тзв. *традиционалном* етнологијом, док је он у суштини одражавао моју носталгију за неоствареним потенцијалима антрополошких истраживања. Види у: В. Žikić, *Escape from Ethnos, Tradition in Transition and the battle for Anthropology, Restructuring the Curriculum in Belgrade Academia*, *Studia Ethnologica Croatica*, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu vol.20:1, Zagreb, 2008, 127–147.

универзалних законитости људске културе и делања.¹⁴ Сматрам да једино оваква открића дају смисао актуелном антрополошком сегментирању стварности. Ако ово изгубимо из вида, може нам се десити да се једног јутра пробудимо у Хакслијевом *Врлом новом свету*, и да не приметимо да се око нас дешава нешто посебно.

¹⁴ Љ. Гавриловић, н. д., 13.